

PSIHIJARIJA, MIJEŠA BURŽOAZIJU I BUNTOVNIKE

(Mislava Bertoša i Tvrtko Vuković, *Lov na degenerike. O nekim vidovima uspostave psihijatrijskog diskursa u Banskoj Hrvatskoj i njegovoj ulozi u izgradnji građanskog društva*, Meandarmedia, Zagreb 2023)

Vjerujem da neću pretjerati ako kažem da je 2023, barem u kontekstu izdavanja znanstvenih knjiga, obilježilo ludilo. Konkretnije „moral insanity” ili po hrvatskim inačicama „moralna ludost”, tj. „moralno umobolje”. Indikativno je naime da iste godine hrvatska znanstvena zajednica nudi dvije knjige o uspostavi psihijatrijskog diskursa na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Otvaranje arhiva današnje Klinike za psihijatriju Vrapče (ali i listanje ostalih dokumenata toga vremena poput onih koji su regulirali Zavod za umobolne ili glasila *Liječnički vjesnik*) bilo je, čini

se, jednako inspirativno autorima Mislavi Bertoši i Tvrtku Vukoviću kao i Vinku Korotaju Drači. Bertoša i Vuković osvještavaju poznavanje Dračina doktorskoga rada u uvodnome dijelu i pritom čine potreban znanstveni pozdrav kolegi povjesničaru, ali i nužno ograđivanje od mogućih preklapanja. Kako i sami autori napominju, njihov je metodološki pristup ponajprije filološki, književnoteorijski i semiotički, dok je Dračin ojačan konstruktivističkom školom psihijatrije, poviješću emocija i kulturnom poviješću psihijatrije, mada su tematska dodirivanja

očigledna, a zaključci „(gotovo) jednaki” (14). Bertošina i Vukovićeve knjiga plod je petogodišnjih istraživanja provedenih od 2015. do 2020. u sklopu projekata *Nenormalni u hrvatskoj kulturi i književnosti na prijelazu 19. i 20. stoljeća* voditelja Tvrtka Vukovića te *Diskurs o nenormalnosti na prijelazu 19. u 20. stoljeće: lingvokulturološki aspekti* voditeljice Mislave Bertoše. Sastoji se od šest većih poglavlja, pokatkad domišljato naslovljenih, iz kojih se već može naslutiti metodološki aspekt, korpus slučajeva kao i kontekstualizacija. Posebno je zanimljivo bilo promotriti prenesene izvorne dokumente koje su autori istraživali, smještene na unutrašnjosti korica knjige, što automatski navodi na pretraživanje navedena korpusa koji čine npr. *Izveštaj proračunskoga odbora o zemaljskoj ludnici u Stešnjecu, 1880. godina, Povijesti bolesti (1879–1930), Zakonski članak o ustrojenju javne ludnice za obseg kraljevine Hrvatske i Slavonije*, 28. 11. 1873.

Osim korpusa koji je zajednički trima autorima, čitatelju namjerniku napomenimo još samo da je oba istraživačka rada natkrilio neizostavni Michel Foucault. Međutim dok će se Drača više osvrtni na Foucaultovu *Povijest seksualnosti* kako bi se posvetio slučajevima „histerizacije” ženskih tijela, kod Bertoše i Vukovića Foucaultova je

teza da se „normalizacija društva provodila, između ostaloga, proizvodnjom kategorije abnormalnih” vrlo često početna točka od koje se upućuju suptilne kritičke strelice buržoaskom kapitalističkom društvu koje je kulisa novoj znanstvenoj disciplini u nastajanju – psihijatriji. Obilato potkrijepljeni referiranjem poglavito na Foucaultove zaključke o uspostavi psihijatrijskoga diskursa kao još jednoga oblika motrenja, reguliranja i izvlačenja profita iz života pojedinca u modernom kapitalističkom društvu u nastajanju (konkretno se misli na 19. st. pa nadalje) posebice su treće i četvrto poglavlje. U tim dvama poglavljima ilustrativni su ili simptomatični slučajevi Miloša Krpana i Petra Gabrića čije se dijagnoze paranoje, odnosno „moralne ludosti s osobitim obzirom na patološki spolni nagon” koriste kako bi posvjedočile o tadašnjoj potrebi u znanstvenoj zajednici da se s jedne strane psihijatrija ustanovi kao jednakovrijedna znanstvena disciplina drugim granama medicine, ali i da se disciplinira pojedinac koji se klasificira društveno opasnim. Kako primjećuju autori, jezik psihijatrije postaje moćniji od jezika prava, međutim on vrlo često u ono doba još nije znanstveno utemeljen nego pleše „terminološki šamanski ples” (23) između eugenike, teorija hereditarnosti, degeneracije, čime upravo uspostavlja biopolitičku moć

nad životom populacije, tj. normalizaciju i discipliniranje ljudskoga tijela. Obojica su navedenih, dakle i Krpan i Gabrić, u ponašanjima za onodobno društvo u najmanju ruku nepodobni. Prvi nije proglašen ludim, ali je njegov otpor prema okvirima tadašnjeg građanskog društva u vidu čitanja, pisanja i odlaska u inozemstvo ili primjerice ideja o društvenoj jednakosti te preziranja Crkve proglašen abnormalnim. Drugome je pak dijagnosticirana „moralna ludost”, ali ne u svrhu liječenja, nego očuvanja sigurnosti zajednice. Njegova sklonost devijantnoj mahnitosti nije bila kažnjiva, ali je ugrožavala život „uže mu obitelji i njezina neposredna okruženja” (95). Naslanjajući se na Foucaultovu tezu da obitelj plaća svoju ulogu imenujući one koji su ljudi, autori primjećuju kako je u ono doba odlazak u Zavod često bio zadnje rješavanje nediscipliniranih članova obitelji, ali još češće ekonomska olakšica za prazne džepove. Tako psihijatrija s jedne strane obećava prepoznati budućnost ludila ili socijalnu opasnost, a s druge je strane učinkovitija od represije jer ispravlja sve vidove nenormalnosti. Točnije, može buntovnika osposobiti za rad, što je buržoaskom kapitalističkom društvu opsjednutom „proizvodnjom, pohranom i trošenjem energije” (101) konačan cilj.

Peto je poglavlje posvećeno semiotičkom pristupu, oprostorenju tzv. moralnih karijera pacijenata, prilikom čega se detaljno uspostavlja i razlaže odnos arhitekture i medicine. Autorima je stoga najviše koristila *Osnova za gradjenje ludnice u Zagrebu* iz 1874. iz koje se zaključuje o odabiru paviljonske izgradnje Zavoda, što je bio srednji odabir između britanskih i francuskih modela gradnje, prilikom čega prvi vodi računa o udobnosti, a potonji naglašava boravak u Zavodu kao konstantan *work in progress*. Označavanje Zavoda kao heterotopije devijacije još je jedno autorsko podsjećanje čitatelju na nadzorni element Zavoda. Panoptički dojam upotpunjuje niže osoblje koje u svakom trenutku može dojaviti ravnatelju o ponašanju pacijenata, no ipak ravnatelj isključivu ovlast ima samo u slučaju uskrate hrane pacijentu. Prostor je Zavoda organiziran tako da osigurava očinsku ili filantropsku ulogu ravnatelja, odnosno psihijatra, ali i da utječe na uspon, odnosno pad moralne karijere pacijenta. S obzirom na to kako se ponašao, pacijent je mogao biti premješten iz jednoga paviljona u drugi, ali je isto tako mogao biti nagrađen ili kažnjen. Nabrojimo samo neke od metoda kako bismo oslikali tadašnje principe liječenja ili „lječidbe”: stavljanje pijavica,

povoja, upotreba klistira, puštanje krvi, kupanje kao terapija, nasilje prema pacijentima, npr. prisilne kupelji ili puštanje krvi stavljanjem rogova (kupica), prisilno hranjenje, prisilni tjelesni pregledi i stavljanje povoja (159).

Šesto je poglavlje punokrvna filološka analiza psihijatrijskih dosjea u kojima, kako napominju autori, Foucault vidi još jedno sredstvo opresije jer naime oni nikada ne nude pacijentovu perspektivu, tj. ne nudi se pacijentova zapisana riječ. Kako bi adekvatno opisali elemente dosjea koji su imali ustaljenu formu, autori posežu za De Certeauovim terminima strategije i taktike da bi opisali komunikaciju između psihijatra i pacijenta. Psihijatri se dakle služe strategijama poput depersonalizacije, a pacijenti taktikama poput šutnje, negiranja, viktimizacije, odbacivanja autonomnosti i izravnih razgovijetnih odgovora (181). Ilustrativan je primjer korištenja strategija i taktika slučaj Kate Duković, pacijentice kojoj je dijagnosticirano nekoliko različitih oboljenja, poput ne-uma ili mentalne shizofrenije, a postoje znaci da je zasigurno bolovala od PTSP-a te da je vrlo vjerojatno bila u istospolnom odnosu. Analizom njezinih dosjea autori zaključuju o čitavom psihijatrovu procesu rekontekstualizacije iskaza Kate Duković, točnije njezinih taktika, ponajprije tematske šutnje. I u

ovom se poglavlju tako psihijatrijski diskurs ponovo uspostavlja kao nadmoćan, ali se postavlja pitanje što lingvist ili filolog može činiti s tekstovima u kojima je naznačena konverzacijska ili tematska šutnja? Autorski su zaključci u tom smislu vrlo inspirativni ne samo za filologe, nego i za psihijatrijsku struku, ali i sve one koji se bave traumom i izlječenjem traumatskih iskustava kao i za historiografe. Šutnja se u ovom poglavlju naime uspostavlja kao jedan oblik govornog čina, što omogućuje uvid u označiteljski lanac kojemu očito nedostaje karika poput leksikaliziranosti ženske istospolne orijentacije ili seksualnog napastovanja, a koja je zamijenjena nekim slabijim značenjskim nitima. U slučaju majke Kate Duković i njezina odnosa prema kćerinu „slučaju” „biti silovan” tematskom je šutnjom zamijenjeno u „duševno oboljeti”.

U sedmom poglavlju dolazi do konačnog sljubljanja psihijatrijskoga i pravnog jezika u sintagmi „forenzička psihijatrija”. Iznova se na nekoliko primjera vještačenja psihijatra Žirovčića govori iz fukoovske perspektive o uspostavi tadašnjega psihijatrijskog diskursa kao nadzirućeg mehanizma. U nešto se oštrijem obliku forenzičku psihijatriju ocjenjuje kao „groteskni i zastrašujuć tip diskursa nastao uzajamnim cijepljenjem medicine, kriminalistike i legislative” – riječ

je o promjeni kojom se visina kazne određuje više s obzirom na težinu samog zločina, nego s obzirom na karakter zločinca, njegov moral, način manifestacije nagona ili životne navike (239), prilikom čega se nužno nameće neko daljnje interdisciplinarno proučavanje takvih slučajeva koje bi obuhvatilo pravnu i psihijatrijsku perspektivu, ali i tadašnje reakcije javnosti u medijima (ako su zabilježene).

Za usporedbu, 2017. objavljen je članak upravo o „moralnoj ludosti” i začecima govora o poremećajima ličnosti u Engleskoj i Francuskoj na kraju 19. st., a za primjere su uzeti ondašnji slučajevi femicida, prilikom čega su muškarci koji su počinili vrlo nasilna ubojstva i njihovi branitelji pledirali „moralnu ludost”. Engleska je javnost negodovala na smanjivanje kazni u korist ubojica, što je izravno utjecalo na polagano odbacivanje te sintagme i u psihijatrijskom diskursu (Jones 2017). Treba dakle istaknuti da se Bertoša i Vuković odlučuju za primjere pacijenata u kojima nije bilo naznaka kaznenih djela kakve maločas navedoh, nego za incidentne pojave koje upućuju na jačanje psihijatrijskog diskursa koji lagano postaje još jedan oblik institucionaliziranog nadziranja ljudskoga ponašanja pod egidom brige o zdravlju podjednako pojedinca i društva.

Osim što zainteresirani čitatelj saznaje puno o stanju tadašnjega buržoaskog kapitalističkog društva u nastajanju, dobio je i uvid u stanje obiteljske zajednice koja je načeta neimaštinom, ali i stalnom opterećenošću time kako se prikazuje u javnosti. Svaka naznaka abnormalnoga, degeneriranoga ponašanja prepušta se na brigu očinskoj figuri psihijatra u Zavodu da bi se kasnije „poboljšani supruzi predali na revers”. S jedne strane knjiga dakle može biti vrlo inspirativna, pogotovo u daljnjim proučavanjima uspostave odjela forenzičke psihijatrije, grane koja u posttranzicijskom i postmodernom društvu postaje masovno popularna kroz razne oblike ekraniziranja i dramatizacije, što psihopatoloških slučajeva primjerice serijskih ubojica što suđenja u kojima glavnu ulogu nose upravo forenzički psihijatri. S druge pak strane otvara mnoštvo dodatnih tema i pitanja koje se tek najavilo, poput razumijevanja književnosti kao tekstualnoga otiska, doduše nikad do kraja čitljiva, psihičkih i socijalnih semiotičkih procesa vremena (41), što pritom upućuje čitatelja na ponovljena ili dodatna čitanja nekih djela modernističke hrvatske književnosti kao što su navedeni *Veliki grad* Nehajeva, Leskovarove *Katastrofe*, Kamovljeve opus ili *U žutoj kući* A. G. Matoša, a koja bi bila obogaćena

znanjem iz prikazane knjige. Zbog filološke, književnoteorijske i semiotičke metodološke podloge *Lov na degenerike* cilja na široku publiku, pri čemu potvrđuje sve navedene

discipline kao one koje se bave uvijek aktualnim temama, ali i one koje mogu reaktualizirati stara pitanja ili probleme i, dapače, otvoriti nova, pa čak propitati i vlastite alate.

Gabrijela Puljić

Autorska prava: © 2024 Autor(i). Ovaj je rad dostupan u otvorenom pristupu sukladno s licencijom Creative Commons Imenovanje 4.0. međunarodna.

Copyright © 2024 The Author(s). Open Access: This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.